

ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ ԳԱՐԵԳՐՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՐՎԱՆՉՑՑԱՆԻ ԵՐԿԵՐՈՒՄ

«Հայրեմատիւրյուն լմի անկօխ»
և գերեմաբո առաքինություն է և
խկական բաբայց բուն առմաստ,
Գ. ՍՐՎԱՆՉՑՑԱՆ

Ա.

Գարեգին եպիսկոպոս Սրվանձտյանը իր ստեղծագործական մկրտությունը ստացալ Տաճկահայաստանի խոշորագուէն գործիչ, հայ ժողովրդի վշտերը բաժանող Մկրտիչ վարդապետ Խրիմյանի հայրենասիրական աշխատում, Խրիմյանի, որը 1850-ական թվականներին հիմնադրած Վարդապետ դպրոցովն ու Արծուի վասպուրական ամաթերթով անուրանալի ծառայություն մատուցեց հայ ժողովրդին:

Վանի Աղետատանից էր Սրվանձտյանը, իր աշակերտական սեղանից մինչև գործունեության վերջին օրերը նա հետեց իր ուսուցչին՝ Խրիմյանին: Իր ուսուցչի նման նա անձնվիրաբար աշխատեց հայ ժողովրդի բարօրության համար: Իր գործունեության ընթացքում հավատարիմ մնալով իր ուսուցչին նա ցած չդրեց այն հոգևոր զենքը, որ նրան շնորհել էր Մկրտիչ Խրիմյանը իր աշակերտի երկտասարդական օրերից: Այդ զենքը հայրենասիրական այն ոգին էր, որ այնքան դուրդուրանքով անջնջելի պահեց մեծ հայրենասեր Սրվանձտյանը:

Սիրով առ ժողովուրդը և վառ հույսերով դեպի նրա ապագան Սրվանձտյանը

ընդունեց հոգեվորականի սքեմը: Հոգևոր գործչի առաջ բաց էին մասսաների համար աշխատելու դռները: Եկեղեցիների բեմերը և վանական կրթական հաստատությունները նրանց համար տրիբուն էին հանդիսանում: Այդ տրիբունաներից նրանք արտասանում էին ջերմ հայրենասիրական քարոզներ, ալեկոծում ժամանակի առաջավոր մտայնությամբ ապրող երիտասարդության և ժողովրդի սիրտը:

Ազգային Սահմանադրության հրապարակման օրերին Գարեգին Սրվանձտյանը քաղաքական ասպարեղում հասուն երիտասարդ էր, նա էր Խրիմյանին փոխարինողը և՛ Վարդապետ, և՛ Տարոնում, և՛ Վանում: Սահմանադրության գործադրումը հայկական դատաւներում 1860-ական թվականներին շատ հասկանալի պատճառներով արգելքների էր հանդիպում: Սրվանձտյանը կանգնած էր Սահմանադրությունը հայ կյանքում թրականացնելու դիրքերի վրա և երբեք իր դիրքերը չէր զիջում հակառակորդներին: Այն ժամանակ, երբ Վանում իշխում էին Պողոսյան կուսակցության տրդետ ներկայացուցիչները, որոնք վարկա-

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿ. ԱՐՎԱՆԵՏԵԱՆ

բեկում էին Ապողոսյաններին¹⁾, Գ. Սըրվանձոյանը կանգնած էր ժողովրդի շահերը պաշտպանողների դիրքերի վրա: Այն ժամանակ, երբ Ս. Կարապետի վանքում մի շարք եկեղեցականներ մոռացած ժողովրդին և իրենց հոգևոր պարտականությունները զբաղվել էին անձնական դավերով, Սրվանձոյանը անողորմ պայքար էր մղում նրանց խավարամտության դեմ: Նա Տարոնում հրատարակելով «Արծուիկ Տարօնոյ» հանդեսը Զախճախիչ հարվածներ էր հասցնում պաշտպանողականներին, որոնք ոչ մի առիթ բաց չէին թողնում Որիմյանի ու նրա աշակերտների դեմ կազմակերպած սուր պայքարում:

Գ. Սրվանձոյանը հենց աշակերտական սեղանի վրա ճանաչեց «ոսմիկ» հասարակությունը, որ պատահականությունների և կամայականությունների պատրաստի զուհն էր: Նա որպես դավաճացի և միշտ դավաճներում գործող, առավել, քան որևէ եվրոպական կրթություն ստացած տաճիկահայ, ճանաչում էր «ոսմիկներին», նրանց առօրյան, գիտեր նրանց հոգևոր պահանջները: Ուստի և պատահական, չէր, որ Սրվանձոյանն իր գրական, հասարակական և կրոնական գործունեության ողջ ընթացքում ծառայեց միայն և միայն այդ «ոսմիկներին»: Նա մեռավ այդ ժողովրդի շահերի համար, իր հոգու վրա ծանր կապարի նման կրելով նրա տառապանքներն ու մշտեց:

Իր գրական-հասարակական գործունեության ընթացքում Սրվանձոյանն ապրեց երկու գլխավոր էտապ: Առաջին էտապում նա հանդես էր գալիս որպես հրապարակախոս, իսկ երկրորդում՝ որպես ժողովրդական բանահյուսությունը նշանավորող և գրառող: Առաջինը մշակվեց Վարազում ու Տարոնում—«Արծուի Վասպուրականի» և «Արծուիկ Տարօնոյի» շրջանում, իսկ երկ-

րորդը՝ հասարակական գործունեության այն շրջանում, երբ նա մերթ քննչի, մերթ նվիրակի և մերթ ուղեվորի դավադանը ձեռին չընժում էր վշտացյալ Հայաստանի այս ու այն դավառում: Առաջին էտապում նրա անմիջական ուսուցիչը Մկրտիչ Վ. Որիմյանն էր, երկրորդում՝ ժողովուրդը:

Առաջին էտապում Սրվանձոյանը քիչ գործեր չուրեց: Գրական հասարակական ուղղության մեջ նա կատարյալ չընդարձ կատարեց, հակվելով դեպի ժողովրդական գրականությունը: Այս նոր շրջանում Սըրվանձոյանի գրական գործունեությանը համընթաց քայլերով առաջ էր գնում նրա քաղաքական գործունեությունը:

Եթե Ալիշանը հանդիսացավ այն կարկառուն դեմքը, որ դեռևս հիսնական թվականներին ճիշտ և ժամանակին արժեքավորեց հայ ժողովրդական «ոսմիկական» երգերը, ահայն հանդամանքների պատճառով չկարողացավ մտնել ժողովրդի մեջ, չկարողացավ անձամբ լսել ու գրի առնել նրա բան ու բառը, ապա Սրվանձոյանը հանդիսացավ այն մշակը, որին մենք պարտական ենք մեր հայրենի պոստպոստներն ու էպոսը կորստից փրկելու համար: Նա ոչ միայն հավաքեց, դասաստեց, հրապարակեց, այլ և ստեղծեց հավաքողների մի ամբողջ պլևադա իր հովանավորության ներքո:

Առաջին մարդը Գ. Սրվանձոյանն էր, որ կանգնեց այն մտայնության դեմ, ըստ որի հայ ժողովուրդը կամ չի ունեցել էպոս և կամ եթե ունեցել է, կորստի է մատնել իր էպոսը: Այս առթիվ հայ մեծ մանկավարժ Սեդրակ Մանդինյանը «Վարժարան» ամսագրում գրում էր. «...Սրվանձոյանի ծառայությունը և մեծ ճաշակը հենց նորանումն է, որ անհավատներին հավատքի բերեց, այն հրապույրներն իրանց առաջն իբր օրինակ դնելով: Նորա ժողովածուն

1) Այսպես էին կոչվում վան քաղաքում 1850-ական թվականներին ծնունդ առած հոսանքները: Վանի հոգևոր գործերի ղեկավարն էր Գողոս վարդապետը, որը կիսազրազեղ էր և հակառակ ամեն տեսակ պրոգրեսիվ մտքերի: Նրա կողմնակիցները պայքարում էին վանի պրոգրեսիվ հոսանքի դեմ, որին զլխավորում էին Որիմյանը և Սրվանձոյանը: Առաջին հոսանքը Գողոս վարդապետի անունով կոչվում էր Գողոսյան, իսկ երկրորդը՝ Ապողոսյան:

(«Գրոց-Բրոց»-ը, Վ. Բ.) բոլորովին ազգային ոգու շնչով է շնչում, որտեղ և՛ ճաշակ կա, և՛ իմաստ, և՛ հանճար, և՛ բարոյականություն, և այս բոլորը մերն է, մեր հայկականը, և ոչ օտարինը¹»:

Միայն ժողովրդասիրությունը և նրանից բխող հայրենասիրությունը և ոչ մեկ այլ հանգամանք, խթան հանդիսացան Գ. Սրվանձությանի այս կարգի դործունեության համար: Ժողովուրդը և նրա հուժկու կարողությունները Սրվանձությանի տարերքն էին: Նա իրեն զգում է հայ ժողովրդի զավակը, որին դերել են այդ ժողովրդի լեզուն, գիրն ու մազադաթը, հողը և ջուրը, հին ու նոր հիշատակարանները: Այդ բոլորը, ինչպես ասում է հեղինակը, «վերապատմեր են հետագայից Հայաստանի նահապետաց, դյուցազանց, թագավորաց և առաքինյաց անուններն ու դործերը»²), ուր նրա երկնքի աստղերն անդամ «ամենքն ալ խորհրդավոր անուն մը ունեցած են»³): Նա անհրաժեշտ է համարում տակավին Հայաստան անունը կրող այդ երկրից ընծա բերել հայ ընթերցողին: Ընծա նրա «հողեն ու ջրեն», այն ժողովրդին, որ «հազար անգամ խորամանկության ու բռնավորության փորձեր անցուցեր են, փորձեր խլելու այս ազգի արմատը այդ արտեն, կամ փոխելու այն հողի հատկությունը, որ այլևս չբուսցնէ դձայ, և չերևի Հայության նշույլ մը»⁴):

Երբ հրապարակ իջավ ծավալով փոքրիկ, բայց բովանդակութամբ հարուստ «Գրոց-Բրոց»-ը, հայկական մամուլն ամենուրեք զրվատող գրախոսականներ գրեց: Հեղինակը ծանոթ և անծանոթ բանասերներից բազմաթիվ նամակներ ստացավ, որոնցով նրանք հայրենի հողի տղնաջան մշակին նորանոր հաջողություններ էին մաղթում: Նրանք առանց բացառության հիացմունք էին հայտնում այդ գրքի

մասին և ցույց տալիս այն ուղին, որով պետք է ընթանա Սրվանձությանի հետագա դործունեության ընթացքում:

Բուն ազգային դրականության սահմանափակ բանակության պատճառով շատ հայ ընթերցողներ, — մանավանդ նրանք, որոնք ապրում էին հայրենիքից հեռու, օտար վայրերում, — կարծում էին, թե հայ գրական միտքը ամուլ է և թե այն զարգացման հեռանկարներ չունի: «Գրոց-Բրոց»-ն այստեղ ևս վերացրեց այդ թյուր կարծիքը և դարձավ իր ժամանակի համար մի տեսակ «Վերք Հայաստանի»: Այսպես, օրինակ, Քյուսնախտի հայ ուսանող Դեվիյանը 1875-ին Գ. Սրվանձությանին ուղղած իր սրտառուչ նամակում գրում է, որ այդ գրքույկը դարձել է Քյուսնախտի հայ ուսանողների շարադրությունների աղբյուրը, որպիսի առիթով նրանք մեծ մասը թարգմանել են օտար լեզուներով:

Այդ հակառակն նշանակության պատճառով «Գրոց-Բրոց»-ը «Վերքի» նման բախտ է ունեցել չըջելու քաղաքից քաղաք, հայ ուսանողներին հայրենի աշխարհի հետ ծանոթացնելու համար:

«Զեր «Գրոց-Բրոցը» այժմ պաղել է», — գրում էր Դեվիյանը իր նամակում, «ուսկից կերթա ի Վյուրց-պուրկ և այլուր գտնվող հայ ուսանողաց և ի վերջո կը դառնա կրկին առ իս»⁵):

Թե որքան մեծ էր «Գրոց-Բրոցի» արժեքը հայ գրական դանձարանի համար, ցույց է տալիս ժամանակի հայ մտքի ներկայացուցիչների կարծիքը: Այդ գրքույկը հափըշտակությամբ էին կարդում Ալիշանը և Վենետիկի մյուս միաբանները: Մեծ գիտնականն ու բանաստեղծն այդ պղտիկ գրքին նայում էր մանկական հրճվանքով: Հեղինակին ուղղած նամակում Ալիշանը գրում էր, թե իր վաղուցվա փափազն է ե-

1) Գրի առած այդ նյութերը, որ մեծ մասամբ անտիպ էին, զոհ գնացին Վանում առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ:

2) «Վարժարան». 1882, 1—2, էջ 12. Վ-Բ.

3) «Գրոց-Բրոց», էջ 4.

4) Նույնը, 4—5.

1) «Համով-Հոտով», 1884, Կ. Պոլիս, էջ ԺԶ.

դեւ լսել Հայաստանի զանազան կողմերի մասին պատմվող ավանդութիւնները, իր գրած ու գրելիք աշխատութիւններէ մեջ անունները, ղեպգեղը, և այլ պարագաները ճշգրիտ նշանակելու համար:

«... Քանի-պատիկ հաճո եղալ, և որքան շնորհակալ եմ թե ընծայելուդ և թե ընծայիդ, որ ավելի հաճոյացալ, երբ կարդացի և երբ իմ ընկերացալ, ալ նույն հաճութեամբ կարդացին... Միայն թե ես այդ չափով դո՛չ եմ ըլլար,—ավելի մեծ Բրոցներ կուղեմ, որ Գրոցն ալ ավելի ընդարձակ ըլլա»¹⁾—դրում էր Ալիշանը՝ Սրբանձտյանից:

տյանից այդ գրքույկն ընծա ստանալուց հետո: «Գրոց-Բրոց»-ը կարդալուց հետո դրական կարծիք հայտնեց Մեկեղաղեն (Բաֆֆի), որ տպագրուից «Մշակ»-ում: Նա աղետեղ, ինչպես և հետագայում իր «Սամվել»-ում, մեղադրական ակտ էր դրում մեր բոլոր պատմաբաններին և դրողներին հասցենին, մեղադրելով նրանց այն բանի մեջ, որ նրանք իրենց երկերում մոռացել են ներկայացնել մեր ժողովուրդն իր հիշատակարաններով ու ավանդութիւններով: Բայց Գ. Սրբանձտյանն իր բրիչներով պեղեց հայրենի անդ ու անդաստանը և ժողովրդին ու բանասիրութեանը նվեր բերեց նրա գրոցները, որոնք «որպես բնագիրք մի կենդանու... կազմվածքի մասին, նրա մինչ ջրհեղեղյան դժուրեւ մասին, այնպես և հետաքննող հնագետը մի ժողովրդական ավանդութիւնից կարող է եզրակացնել նույն ազգի անցյալ կյանքի այս ու այն ձեւերը»²⁾: Մեկեղաղեն գտնում էր, որ ժողովրդական ստեղծագործութիւնը ծնունդ է այդ ժողովրդի վառ երեւակայութեան, որ յուրաքանչյուր ազգի ղեցաբանութեան մեջ հանդես են գալիս նրա փիլիսոփայութիւնն ու բնավորութիւնը: Ահա թե ինչու անհրաժեշտ էր, որպեսզի մեր գրականութիւնը հարստանար ժողովրդական-ազգագրական նյութերով:

Սրբանձտյանի «Գրոց-Բրոց»-ը ինչ-

պես մասամբ և «Հնոց-Նորոցը» եկան լրացնելու այդ պակասը:

Գ. Սրբանձտյանի երկերն ընդհանրապես այն կարգի գործեր են, որոնք, ինչպես նկատել են շատ բանաստեղծներ, մեր գրականութեան մշուշի մեջ փայլել են որպես լուսավոր աստղեր: Եվ այդ հատկապես ժողովրդական գրականութեան առաջընթացում: Դրա համար էլ մեծ է այստեղ Սրբանձտյանի դերը:

«Գրեղին վարդապետը մեր սիրարժան կղերին այն ուսումնախոյզ դասեն է, որ Ս. Թարգմանչաց դարեն սկսելով, ժամանակ առ ժամանակ, հայ մատենագրութեան մշուշը փարատող լուսավոր աստղեր ցոլացուցած է մեր ազգային հորիզոնի վրա», դրում էր Ա. Ալիպաշյանը նույն «Գրոց-Բրոցի» մասին գրած գրախոսականի մեջ:

«Հնոց-Նորոցից», «Գրոց-Բրոցից» ու «Մանանայից» հետո սկսեցին հրատարակվել հեղինակի մյուս նշանավոր գործերը՝ «Համով-Հոտով», «Թորոս Աղբար» խորագրերով, որոնք հեղինակիցին այլ պայմաններում, այլ ազդակներով և որոնց մեջ պիտի փնտռել հեղինակի հատուկացած ոգին և հայրենասիրութիւնը:

Գ. Սրբանձտյանի հայրենասիրութիւնն իր ձեւով ընդհանրապես, իսկ այս վերջին գործերի ու նամակագրութիւնների մեջ մասնավորապես, շեշտված է հանդես գալիս: Այդ հայրենասիրութիւնը Ալիշանի տենչերի չարունակութիւնն է Խրիմյանի պրիզմայի միջով: Դա մի նոր աստիճան է: Դա տեսութիւնը պրակտիկայում իրագործող հայրենասիրութիւնն է, որը շատ տարբերիչ դժերով զանազանվում էր վաթսուհակաւն թվականներին հայ հայրենասեր գրողների հայրենասիրութիւնից:

Այս վերջին գործերը հեղինակի երկարատե ուղեգրութիւնների արգասիք են, որոնք մի կողմից գրականութեան, մյուս կողմից պատմութեան ու աշխարհագրու-

1) «Մանանայ», 1876, էջ 31—33.

2) Մեկեղաղե, «Մշակ», 1876, № 3.

թյան համար անսպառ նյութ հանդիսացան:

Այն ժամանակ, երբ արեվմտահայերը առավել շատ թարգմանություններով էին զբաղված, երբ Փրանսիական «ուսուցիչի ոճը» աստիճանաբար նրանց գերել էր, Սրվանձոյանի երկերը իրենց պարզ, մասսաներին հասկանալի լեզվով ու ոճով հրապարակ իջան իրենց հայրենաբույր համով ու հոտով:

Սրվանձոյանի գրական-ուղեգրական երկերը մասամբ հիշեցնում են Ղ. Ալիշանի «Հուշիկը Հայրենաց Հայոց»-ի հատորները, սակայն բնավ նույնը չեն դիտական արժեքի տեսակետից: Հեղինակն իր դրեթե բոլոր դործերը շարադրելիս հետևել է եղել խիստ գիտական բնավորություն տալու մտքից: Նա Խրիմյանի նման իրենը համարեց բովանդակ Հայաստան աշխարհը: Նրա դործերն ամբողջապես շարահյուսվեցին այդ երկրի դաշտերում, լեռներում և հարստահարված ժողովրդի անսերուն խորճիթներում իր ծնկների վրա և լույս տեսան աննշան փոփոխություններից հետո: Հետևապես անարդարացի են որոշ բանասերներ, որոնք «Հուշիկները» բաղդատելով Սրվանձոյանի «Գրոց»-ները հետ խիստ անողոք են վերջինիս նկատմամբ:

Գ. Սրվանձոյանն այդ կարգի բանասերներին էր նկատի առնում, երբ դեռևս «Գրոց-Բրոց»-ը գրելիս ասում էր.

«Միտքս այն չէ, որ ընդարձակեմ տեսությունս այս ընդարձակ և ցանկալի խնդրույն վրա (խոսքը վեպերի և առասպելների մասին է. Վ. Բ.) և ոչ քրքրել կուզեմ հնախոսությանց թերթերն ու մտքերը: Ոչ Հ. Ղ. Ալիշանի Հուշիկն ունիմ, ոչ Տ. Ս. Երեմիա եպիսկոպոսի Հայրենասիրությունը և ոչ ասոնց նմանները: Անոք արդարև ուժ ու նախն ունեցող անձանց դործեր են»¹⁾:

Խաղաղ կյանքի կարոտ լինելով նա անկարող է եղել տքնել և պրպտումներ անել:

Նրա թափառականի գաղաղանը մաշվեց հայոց լեռներում և անդ ու անդաստաններում: Այս կապակցութամբ նա արտահայտում է իր դժգոհությունը այդ առտանդական վիճակից:

«Ծանոթ է ընթերցողաց, թե մեր ազգին մեջ պաշտոնի կամ դործողության հատուկ սահման մի չկա, մանավանդ եկեղեցականաց համար: Ձենք կարող մենք մասնավոր ասպարիզի մը մեջ հառաջանալ կամ հատկապես մշակել ճյուղ մը, դորինակ, այսօր քարոզիչ, վաղը ժողովու մը անդամ, օր մը առաջնորդ, խաղաղարար, ուղեւոր, դատավոր, վանահայր, տեղական վարչական ժողովոց անդամ. և ևն, կարճն ըսել, ես իսկ անցած եմ այդ ամենն. և շատ ես անախորժ անցքեր է, որ դործողի մը առջև կեցնեն, և ծանր դժվարություն կը պատճառեն դործելու կամ ընթանալու»²⁾:

Օժտված լինելով ստեղծագործական տաղանդով Սրվանձոյանը հայրենի բնությունը նկարագրում է խիստ բնականորեն, հեքիաթները պատմում սոխակի լեզվով, քարացած իրերին կախարդել պես կենդանություն է պարզելում: Այս տեսակետից իր ընտրած և ներկայացրած նյութերով նա դարձավ «Ժիր մշակ» Հայպիտության համար: Նրա երկերը ներկայացրին Հայաստանն իր բնությամբ, հայ ժողովուրդը իր կենցաղով, սովորություններով:

Ժամանակի նշանավոր դեմքերից մեկը՝ Գրիգոր Օտյանը այսպես է գրում Գարեգին Սրվանձոյանին.

«Ձեր ոճին մեջ հայոց կուսպաշտական դարերու մոգությունն ու դյուլթությունը կա. ձեր զգացումներն ու մտածությունները քրիստոնեական դարերուն սրբությունն ու կուսությունը ունին... Դուք ոչ իբրև բնազետ ու բնավույժ կը պարտիք ու կը դատեք ծառն ու քարը, հողն ու ջուրը, դուք հոգի կը տեսնեք

1) «Գրոց-Բրոց», էջ 8.

2) «Համով-ձոտով», 1884, էջ Ա. Բ.

ամեն բանի մեջ և եթե բան մը հոգի չունի, դուք հոգի կուտաք անոր»¹⁾։

Երջելով Հայաստանի մեծ մասը, ծանոթ լինելով այդ վայրերի պատմական հիշատակարաններին, չեն ու տվերակներին, երկրի ներկային և անցյալին, Գ. Սրվանձոյանն որանչելիորեն է պատկերում այն։ Այդ խմատով «Թորոս Աղբար»-ն ու «Համով-Հոտով»-ը ներկայացնում են բնութային չքնադ տեսարանները, ուր իրար հաջորդելով երևում են Հայաստանի բնակիչներն իրենց խնդ ու լացով, երկրի բռնակալները, հարստահարող ուժերը, հայրենանյութ առաջնորդներն ու անպաշտպան աշխատավորները։

Գարեգին Սրվանձոյանի հայրենասիրական գրական գործունեությունը սկսվում է 1850-ական թվականներին, վարադա վանքում Խրիմյանի խմբագրությամբ հրատարակվող «Արծուի Վասպուրական» ամսաթերթում։ Սրվանձոյանը ոչ միայն աշխատակցել է ամսաթերթին, այլև եղել է նրա նախ փոխխմբագիրը, այս խմբագիրը։ Դա Սրվանձոյանի հրապարակախոսական ասպարեզն իջնելու առաջին, բուն էտապն էր, երբ երիտասարդ հրապարակախոսն իր վստույն, անկեղծ հայրենասիրական գրվածքներով վարակիչ աղդեցություն ունեցավ թերթի ընթերցողների վրա։ Ծիշտ այդ ժամանակներումն էր, երբ երիտասարդ Հակոբ Մելիք Հակոբյանը (Բաֆֆի) Պարսկաստանի հեռավոր գավառներից սկսեց ձայնակցել Խրիմյանին ու Սրվանձոյանին։ «Արծուի Վասպուրական»-ի էջերը զարդարվում էին առողջամիտ հոգվածներով և բանաստեղծություններով։

Դադափարական հարցերում Խրիմյան-Սրվանձոյան-Բաֆֆի եռյակի միջև կար նույնություն։ Բաֆֆին իր գործունեության կենտրոնը փոխադրում է վարադ։ Նա այստեղ որոշ ժամանակ աշխատելով

ուսուցչի պաշտոնով, միաժամանակ դառնում է հայրենասիրական գրականության տոն տվողներից մեկը։

«Արծուի Վասպուրականի» և այդ եռյակի նշանաբանն էր աշխատել հայրենի հողի վրա, ժողովրդի մեջ, ժողովրդի համար։

Սրվանձոյանն այդ օրերից արդեն քաջամտով էր մեր ժողովրդի նկատ ու կացին և քաղաքական վիճակին։ Նրան օգտակար դառնալու համար Սրվանձոյանը գրում էր նախ բարոյական-հայրենասիրական հոգվածներ և պահանջում էր, որպեսզի յուրաքանչյուրն իր լուսման ձգի ժողովրդի դաժմարանը։

Նա գտնում էր, որ այն, ինչ անօգուտ է հասարակությանը, ինչը վնաս է բերում հասարակական շահերին, անպայման անբարոյական է։ «Հորդորակ» բանաստեղծության մեջ նա ամենքից պահանջում է քրտնաջան աշխատանք, նվիրվածություն, որպեսզի լուսավորվի հայրենիքը։ «Քրտնաջան», քրտնեք կույտ այս հոդ»¹⁾, գրում է նա։

«Արծուի Վասպուրականի» էջերում Սրվանձոյանը դետեղել է հարուստ նյութեր, որոնցից նշանավոր են հայրենասիրության մասին նրա ունեցած հայացքները։ Դա «Հայրենասիրություն և հայրենիք» հոդվածն է, որ սկսվում է հետևյալ գեղեցիկ արտահայտությամբ՝ «Հայրենասիրություն մի անկշիռ և անհարգ առաքինություն է և իսկական բարյաց բուն արմատ»։ Հոգվածն իր նշանակությունը չի կորցրել մինչև իսկ մեր օրերի համար։

Հայրենասիրությունն ըստ երիտասարդ Սրվանձոյանի «մի չքնադ և զորավոր ծիր է», որով երջանակացել են շատ ու շատ ազգեր։ Չկա լուսավորություն, եթե պակասում է հայրենասիրության եռանդը։ Եթե կա այն, կա և ազգային բարօրությունը։ Հայրենասիրության զգացումը և

¹⁾ «Արծուի Վասպուրական», 1860, № 11, էջ 290.

²⁾ Այս հոդվածի բոլոր մեջբերումները տես «Արծ. Վասպ.», 1861, № 3.

¹⁾ Մ. Սրվանձոյան, «Գրադեմ հայեր», Ա, էջ 260.

նրա գաղափարը ամենաուժեղ և անդարտելի զինքն է մի ժողովրդի համար: Դա այն առաքելությունն է, որ մարդուն ընդունակ է դարձնում լինելու հայրենի հողի ու ջրի և նրա ավանդությունների ջերմ պաշտպանը: Այսպես էին մեր քաղ նախնիքը, որոնց «օրինակներով կը ճանչնամք հայրենասիրության բուն իսկությունը, որ թե մեռնի, թե մեռուցանե, անմահ է»:

Սրվանձոյանը լավ էր ճանաչում Հայաստանը: Դեռ պատանի հասակից պատմությունն ուսել էր լավատեղյակ հայկաբանների մոտ: Որիմյանի դպրոցում նա բարձրացավ մի նոր աստիճան, ուր օր ու գիշեր տքնում էր գաղտնի ձեռագրերի ու տպագիր հին գրքերի վրա: Նա հիանալի գիտեր Եղեղեն և Քերթովազորը: Նա շատ լավ էր գիտակցում Հայաստանի մասնատման վնասակարությունը երկրի քաղաքական կյանքում: Այդ վիճակը Սրվանձոյանի գրչի տակ պատկերվում էր այսպես.

«Ներկա հայրենիք մեղ համար մի բաղամասնյա մարմին է. գլուխ՝ առանց պարանոցի, թևեր առանց բազուկի, անձ՝ առանց անդամոց, սիրտ՝ կենդանի, բայց վերափոր, աչք լուսավոր, բայց փակված, յուրաքանչյուր մասունք միմյանցից հեռու անջատյալ, ցրվյալ, բայց ոչ կորուսյալ:

«...Նա շատ անգամ այս վիճակին պատահեց, բայց ոչ երբեք կորեր է, թե պարանոց կտրեցին՝ ռազուկներ դրացան, թե բազուկներ կտրեցին, ոտերով առավ գնաց, թե սիրտ վերափորեցին, հոգին կենդանի մնաց և այժմ այսպիսի դրություն մեջ կշարժի նա դեռևս ու կը հառաջն: Ծառեր մեռած համարեցին, բայց կենդանի էր, ճանաչեցին, ոմանք անդամալուծ է, ասացին, բայց ահա ոտքի ելած կը հառաջն, տեսան ու զարմացան, բայց ի՞նչ օգուտ, աչքը չկա, ասացին. վերջապես դա հառաջնով պիտի վիհերու մեջ ընկնի, տիղմերու մեջ թափալի և

հայնժամ գուցե անկաղնելի լինի կորուսան:

«Սրա մերձեցանք, ձեռքն բռնեք, առաջնորդեք, կամ սորա աչքեր բժշկեք, ասողներ չեղան, և թե լինելի ալ, այն վերափոր արթուն սիրտ պիտի չհաճեր, չներեր յուր անդամներուն օտարին առաջնորդության ետևն երթալ, ինչ որ ինքն շատ անգամ այս փորձն արած էր և փոխանակ օգտի, ընդուներ էր վիշտ, որո ցավովն դեռևս կհեծն ողորմաբար:

«Բացահայտ է աստծու, այս մարմին մեք իսկ եմք, մեր աղբի պատկեր այս մարմինն է. ցրվյալ եմք մաս մաս զանազան տեղեր, ուրիշ ուրիշ աղագ տերությունց ի ներքո»...:

Ջարգացնելով իր միտքը՝ Գ. Սրվանձոյանը հանգում է այն եզրակացության, որ այդ բաղամասնյա մարմնի փրկության միակ միջոցը հոգացավ հայրենասիրությունն է, որ ստեղծվելու է լուսավորություն, անջատված հայ հատվածների հոգմամբ, որով մեր աղբի մեջ կտիրե մի սիրտ և մի հոգի:

«Բարոյականություն հանդերձ աղափրություն արեալ պետք է ուսուցանել մեր ժողովրդյան, այսպես կճանաչեն նոքա ճշմարիտ հայրենասիրություն, այսպես կզառնան անձնանվեր իրենց հայրենյաց: Որովհետև ճշմարիտ հայրենասիրություն կկայանա հասարակաց օգտին՝ վերա, ուրեմն անխտիր պետք է հաղորդենք միմյանց բարիքը»:

Սրվանձոյանի կարծիքով ոչ միայն հայրենասեր չեն, այլև օգտակար չեն այն մարդիկ, որոնք մտածում են ըստ առածի՝ «որտեղ հաց, այնտեղ կաց»: Անխմատ է դոնում նաև դավաճանությունը այն կարգի մարդկանց, որոնք միայն իրենց ծննդավայրն են համարում իրենց հայրենիքը: Հողվածի վերջում հեղինակը կոչ է անում հայրենակիցներին օգնել հայրենիքին ինչով կարող են:

Երկրի միասնականություն, պետակա-

նություն, համատարած կրթություն, ահա նրա պահանջը իր ժամանակի սահմանադրականներից, որոնք ջանում էին փրկել ժողովրդին: Մի զաղափար, որ, սակայն ի պատիվ իրեն, բնավ չի ունեցել աշխարհակալական ակնկալություններ:

«Կոունկ»-ում 1862-ին տպագրած մի հոդվածում Սրվանձոյանը մեր ժողովրդին համարում է քաջ, բայց ոչ բռնավոր, սակայն դեպի իր թշնամիները անխնա:

Այս հոդվածում Սրվանձոյանը զարգացնում էր այն միտքը, թե առանց հավաքական անհատականության չի կարող լինել հայրենիքի պաշտպանություն:

Բնավորությամբ զգայուն Սրվանձոյանը 1860-ական թվականներին գրած գործերում զգալի ներուժյամբ էր ներկայացնում «Շինական հայոց կյանքը»: Շինական հայոց կյանքի «Հայաստան թշվառ նկարագրություն» գրվածքը մի ողբերգություն էր, ուր ներկայացված է Վասպուրականի հայ գյուղի կյանքը:

Պատմական ճշգրիտ փաստերը այստեղ տրվում են լիրիկական գեղունների միջոցով: Այստեղ ընթերցողի առաջ բացվում է մի իրական աշխարհ ողբերգով լի: Ընթերցողի աչքի առաջ է բողոքարկու հեղինակն իր ցասումներով:

Այս գրվածքում էր, որ Գ. Սրվանձոյանն առաջին անգամ տպագրեց «Հայաստանցի հայ պառամներու» հոգևավոր աղոթքը, որով առաջին փորձն արավ ժողովրդական բանահյուսության սահմանները ոտք դնելու: Այդ աղոթքը հայ ժողովրդի խաղաղասիրության, լավատեսության, հայրենասիրության և բարոյակա-

նության «Հայր մեր»-ն է: Դա հայ գեղը-կուհու ըղձանքների պարզ և անպաճառ շարքն է, որ վերջանում է այսպես

«Աստված, դու հացին էժանութեն տաս, ջրին առատութեն, անձրևի չատութեն, մեր բազում մեղաց թողութեն... երկրի շնջերաց սեր միարանութեն»¹⁾...

Սրվանձոյանի վերոթվյալ, ինչպես և այլ գործերը հայրենիքն անձից բարձր դասող մարդու ստեղծագործություններ են, որոնց համար նա իր ժամանակին դավասանների ու խրախուսանքների արժանացավ Վանի լուսավորյալների կողմից, բայց որպես իրիմյանական, դարձավ Պողոսյանների աչքի փուշը:

Ազգային սահմանադրության հրապարակման օրից ի վեր մինչև մահը Գ. Սրվանձոյանը միաց որպես սահմանադրական: Նա լիովին գիտակցում էր, որ սահմանադրական լինելը իրենից պահանջում էր անձնուրացություն, մեր ժողովրդին քսենոֆոնյան վիճակից հանելու համար նվիրվածություն, օրենքը հայի համար ճանաչելի դարձնելու հմտություն և ղեկավարություն:

Խրիմյանն այդպիսի սահմանադրականների գլխավորողն էր Վանում, Տարոնում, Պոլսում և այլուր, իսկ նրա ամենահավատարիմ պաշտպանն ու զաղափարակիցը՝ Գ. Սրվանձոյանը: Առաջինին սպառնացող հրացաններն ու ատորձանակները բազմիցս անգամ պարպվել են և վերջինիս տատուհանների մոտ...

(Շարունակելի)

Վ. ԲՆՈՅԱՆ

1) ԵԱԹՈՒԻ Վասպուրական, 1862—1863.
Ֆ 3, էջ 71.